

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА

У статті розкрито методологічні основи застосування права. Розглянуто загальне поняття застосування права, яке зустрічається в українській правовій доктрині, проаналізовано її витoki, зокрема догми діалектичного матеріалізму й теорії відображення. Зазначено, що весь механізм правового регулювання і застосування права як його визначальної складової підпорядковані спільній меті, якою є матеріалізація логіки суспільних і, насамперед, економічних відносин. Проаналізовано вразливі положення такого підходу.

Ключові слова: застосування права, економічні відносини, істина.

I. Вступ

Утвердження правових основ української держави та посилення європейського вектору її розвитку потребує вдосконалення системи правового регулювання та всіх її елементів і, зокрема, правозастосування, котре встановить основу всієї юридичної діяльності. Саме тут відбувається перетворення правових норм на соціальну дійсність. Правозастосувач повинен досягти такого поєднання права й дійсності, що дасть змогу показати в найвигіднішому світлі всю чинну систему права. У цьому контексті важливо володіти не тільки знанням законодавства, а й логіко-філософськими основами правозастосовчої діяльності.

Питання застосування права вже тривалий час перебуває в полі зору дослідників. Проте, як і у випадку з багатьма іншими проблемами правознавства, така увага не спричинила вирішення всіх поставлених тут проблем. Причина цього полягає, зокрема, і в тому, що характер правозастосування й змістовне насичення пов'язаних з його здійсненням проблем відрізняється від епохи до епохи: як праці дореволюційних учених не могли вичерпати питань правозастосування радянської правової науки, так і праці радянських учених можна лише частково використовувати для вирішення проблем сучасної української правової теорії та практики.

II. Постановка завдання

Мета статті – схарактеризувати методологічні основи застосування права і продемонструвати, які саме онтологічні й гносеологічні уявлення лежать в основі вітчизняної доктрини правозастосування.

III. Результати

Загальноновизнано, що застосування права як юридична діяльність може бути осмислена на рівні теорії права з її загальним понятійним апаратом. Та інша справа – осмислення на рівні філософії. Оскільки предмет передувє методу й зумовлює останній, то

й цілком зрозуміло, що загальні (загальнотеоретичні) поняття потребують загального (загальнотеоретичного) осмислення. Тому виникає питання – як можливе філософське чи філософсько-правове осмислення правозастосування?

Як відзначав знаний російський теоретик права й методолог В. Сирих, “Залишаючись на рівні філософських категорій і законів, юрист ані на йоту не просуває правову науку вперед. Право хоча й розвивається за законами діалектики, але, як і будь-яка інша сфера соціального буття, має власний зміст і закони, що детермінують цей зміст. Тому екскурси юриста в філософію, інші галузі наукового знання мають сенс тою мірою, в якій вони приводять до розкриття безпосередньої діалектики права, його власних законів. Без дотримання цієї умови немає і не може бути плідної праці вченого в правознавстві. Він може себе проявляти талановитим філософом, соціологом, політологом, але тільки не юристом” [2, с. 201]. Важко не погодитись з такою позицією. Адже застосування права чи інше явище системи права, що піддається осмисленню, передбачає вибір способу його концептуалізації, який завжди залежить, передусім, від предмета. Так, не слід намагатися створити філософію права на місці, яке належить теорії права.

Однак, на нашу думку, хоча зазначене й справедливо для багатьох понять і явищ, правозастосування до них не належить. Діалектика цього явища розгортає поняття правозастосування на рівні конкретного, загального й абстрактного. Так, правозастосування у формі конкретного судового рішення може бути оцінене юридичною спільнотою на предмет обґрунтованості чи необґрунтованості. Правозастосування як загальне для юриспруденції явище досліджується загальною теорією права й викладається у відповідному навчальному курсі. Втім описання застосування права теорією права відбувається за посередництва понять об'єктивне/суб'єктивне, тлумачення/ро-

зуміння, з'ясування/роз'яснення тощо – поняття з царини філософії й таких її класичних розділів, як онтологія та гносеологія. З цього також випливає висновок, що характеристика застосування права засобами самої лише теорії права не може претендувати на повноту, якщо тільки не буде доповнене філософсько-правовим аналізом.

Від цих загальних методологічних міркувань тепер перейдемо до конкретних філософських засновків, які лежать в основі класичного для вітчизняної теорії права розуміння правозастосування:

Засновок 1. Змістовна об'єктивність, формальна визначеність і матеріальна істинність норми права.

Засновок 2. Об'єктивність процесу пізнання обставин справи та (абсолютно-відносна) істинність його результатів.

Засновок 3. Об'єктивність процесу інтерпретації норми права та істинність його результатів.

Засновок 4. Формально-логічна основа правозастосовчого рішення.

Всі ці чотири засновки безпосередньо впливають з марксистсько-ленінської філософії та теорії пізнання як відображення (відбиття) об'єктивної дійсності.

Коротко кажучи, ця філософія полягає в такому. Світ є результатом безперервного руху матерії. Людина як високоорганізована матерія змогла оволодіти навичками праці, що згодом призвело до суспільної організації людства, появи надлишкового продукту, концентрації засобів виробництва в руках одного класу та присвоєння цим класом надлишкової вартості товару. Такий погляд на суспільство залишає праву суто й виключно інструментальну роль – закріплювати й забезпечувати волю панівного класу. Відтак у певному розумінні істинність повинна бути властива нормам права, адже останні повинні відповідати економічним умовам життя суспільства, актуальним суспільним відносинам. Поза суспільними відносинами право є неможливим і немисливим. Попри те, що право формулюється законодавцем, а відтак несе на собі відбиток його суб'єктивності, воно в загальному й цілому може вважатися істинним або хибним. Істинною є та правова норма, яка відповідає фактичним суспільним відносинам, сприяє суспільному розвитку, а не гальмує його. Відповідно, хибною є норма, яка не відповідає таким суспільним відносинам, вкладаючи їх у "прокрустове ложе".

Так, радянський і російський методолог права В. Сирих, відомий своїми дослідженнями матеріалістичної сутності права, зазначає: "Фактичні правовідносини дають безперечні свідчення того, наскільки суб'єктивні уявлення про об'єктивне право, культивовані в правовій свідомості суспільства,

держави й індивідів, відповідають дійсному змісту економічних відносин і що потрібно робити, щоб забезпечити гармонію між правовою формою і змістом цих відносин" [3, с. 115]. У цьому методологу вбачається найважливіше соціально-економічне значення фактичних правовідносин як форми, що завершує процес втілення об'єктивного права в дійсність і що забезпечує реалізацію цієї функції більш чи менш успішно, "а часом і зовсім з негативними результатами" [3, с. 115]. Право, продовжує В. Сирих, як і будь-яка суб'єктивна діяльність, заснована на об'єктивних результатах, "здатна давати збої, приводити до помилкових результатів, і з урахуванням цього ... процес переходу об'єктивного права в дійсність має здійснюватись у багатостадійній формі, що здатна нейтралізувати суб'єктивізм як законодавця, так і індивіда" [3, с. 115].

Але надалі, гадаємо, В. Сирих робить поступку щодо сучасних доктрин праворозуміння: "З урахуванням викладеного, – пише він, – право являє собою заснований на принципах рівності, свободи волі, взаємозалежності і еквівалентності загальний соціальний зв'язок індивідів й інших осіб, в котрий вони вступають з метою задоволення своїх матеріальних і духовних потреб" [3, с. 116]. Річ у тому, що перелічені риси права, як-от рівність, свобода волі, взаємозалежність і еквівалентність не можуть вважатися з погляду традиційної теорії права, заснованої на теорії відображення, необхідними чи традиційними. До Нового часу й появи національних держав традиційні держави та традиційне право не знали цих принципів. Відтак останні з погляду діалектичного матеріалізму є всього лише "побічним ефектом" зміни суспільних відносин у бік капіталістичної формації. *Відтак, з погляду діалектичного матеріалізму неможливо характеризувати матеріальний бік права загалом, а лише матеріальний бік права конкретної формації.* Тому в історичній ретроспективі не можна погодитись із твердженням, що "Неухильне дотримання усіма або більшістю членами суспільства принципів і норм об'єктивного права забезпечує прогресивний розвиток економічної, політичної, соціальної та інших сфер сучасного суспільства і суспільства в цілому" [3, с. 116], оскільки не зрозуміло, що тут береться за мірило розвитку й на якій саме підставі. Однак при цьому В. Сирих цілком послідовно зводить саму сутність права до суспільних і, передусім, економічних. Утім, як ми продемонструємо нижче, це зведення є недопустимим і таким, що потягло серйозні втрати для вітчизняної юридичної науки та практики.

Об'єктивність пізнання дійсності забезпечується тим, що людина наділена свідо-

містю, котра, у свою чергу, є властивістю високоорганізованої матерії. Людина здатна до абстрактного мислення з використанням *понять*, котрі являють собою узагальнені відображення явищ дійсності. Явища, які пізнаються суб'єктом, залишають в свідомості людини наче "відбитки", або "відображення", які можуть бути опрацьовані й узагальнені. Цей ланцюг міркувань набув назву "теорія відображення". Остання мала надзвичайно потужний вплив на всі галузі гуманітарного знання, юриспруденцію та, природно, правозастосування. Теорія відображення являє себе в описанні кожної стадії і в характеристиці самої сутності процесу правозастосування. Так, якщо саме право тут виступає як об'єктивна форма дійсного права (суспільних відносин), то його реалізація можлива лише у випадку правильного відображення його змісту:

- у свідомості законодавця;
- у юридичній нормі;
- у свідомості інтерпретатора (правозастосувача).

При цьому обставини справи, яка потребує вирішення через правозастосування, повинні бути встановлені повно, всебічно й без відхилень від процесуального (процедурного) порядку. М. П'янов писав, що "Мета пізнання в правозастосовчій діяльності – встановлення істини. На встановлення істини націлює правозастосувачів ... законодавство ... соціалістичних держав. У радянському кримінально-процесуальному, цивільному процесуальному та адміністративному законодавстві є норми, які веліли відповідним правозастосовчим органам вживати всіх законних заходів до встановлення істини в юридичних справах. Цей припис виступає як найважливіший принцип правозастосовчої діяльності в соціалістичній державі, іменованій принципом об'єктивної істини. При цьому принцип об'єктивної істини – це не тільки принцип кримінального, цивільного, арбітражного та адміністративного процесів, принцип будь-якого правозастосовчого процесу, принцип правозастосовчої дія-

льності загалом" [1, с. 6]. Істина, на думку вченого, що встановлюється в процесі застосування права, це істина об'єктивна: її об'єктивність виражається в тому, що *зміст істини зумовлений пізнаваними об'єктами і тому не залежить від свідомості людей*" [1, с. 6].

Пасивно-відбивальне ставлення суб'єкта пізнання до пізнаваного об'єкта становить основу вітчизняної теорії застосування права. І оскільки відношення відбиття повинно бути неодмінно істинним (позаяк інакше це вже не відбиття), то з цього також неодмінно випливає, що пізнання не повинно бути обмежено штучними перепонами (що впливають, зокрема, із засад змагальності в судочинстві).

IV. Висновки

Схарактеризовані вище методологічні підстави застосування права проливають світло на те, чому в Україні склалася сильна підтримка ідеї, що судові рішення не створює право. Це, у свою чергу, потягло заперечення прецедентного характеру судових рішень опосередковано, що досі негативно впливає на забезпечення принципу правової певності, й укорінення в процесуальних кодексах "розшукових" стандартів судочинства. Відтак шлях до реформи правової системи повинен початися саме з переосмислення світоглядних засад застосування права.

Список використаної літератури

1. П'янов Н. А. Истина в правоприменительной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. А. П'янов ; Все-союзный научно-исследовательский институт советского государственного строительства и законодательства. – Москва, 1987. – 19 с.
2. Сырых В. М. Логические основания общей теории права : в 2 т. / В. М. Сырых. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Юстицинформ, 2001. – Т. 1: Элементный состав. – 528 с.
3. Сирих В. Методологія інтегративного праворозуміння / В. Сирих // Право України. – 2014. – № 1. – С. 113–119.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2015.

Мартынышин Г. И. Методологические основания применения права

В статье раскрываются методологические основания применения права. Рассматривается общее понятие применения права, которое встречается в украинской правовой доктрине, анализируются её истоки, которыми являются догмы диалектического материализма и теории отражения. Демонстрируется, что весь механизм правового регулирования и применение права как его определяющая составляющая подчинены общей цели, которой является материализация логики общественных и, прежде всего, экономических отношений. Анализируются уязвимые положения такого подхода.

Ключевые слова: применение права, экономические отношения, истина.

Martynyshyn H. Methodological Foundations of the Application of Law

The article unveils methodological underpinnings of the application of law. The author begins with general concept of law application provided by Ukrainian legal doctrine and proceeds with showing its origins – these are dogmas of dialectical materialism and the theory of reflection. The author

demonstrates that actually the whole mechanism of legal regulation – and law application as its essential element – are subject to the general purpose that is materializing the logic of social and first of all economic relations. The mechanism of legal regulation accomplishes its aim if and only if all the four premises are valid in the case: the norm correctly (truthfully) reflects current economic relations, the fact are established beyond any doubt, the norm is correctly (truthfully) interpreted i.e. according to the real intent of the framers and finally, the judge succeeds in applying a true norm to a true fact. If only one of these elements is not fulfilled, the adjudication of a matter is false.

A shared feature for all the stages of the application of law is that something must be reflected correctly, i.e. economy in legislator's intent, the letter in the norm. Law enforcer makes his path in the opposite direction, moving from the text to the final point – economic relations which are reflected in the legislator's intent. This all resembles the process of pulling a nest-doll up and down. The weaknesses of this approach is being analyzed. The basic objection to this theory is that law cannot be reduced to economic relations. First, this position breaks down with any moral foundation to law, giving, actually, no foundation to it unless we regard interests of ruling class as a good reason to obey the law. Second, even if we admitted the letter premise, we would still be unable to justify the statement that economic relations may be reflected correctly in one and only true way. Third, as law is often applied to changing social conditions, it is almost impossible to get the desired cohesion of true law with a true fact. This is most obviously seen with regard to application of law in the context of social change.

Key words: *application of law, economic relations, truth.*